

Drahota-Szabó Erzsébet

Realien – Intertextualität – Übersetzung

***(Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung, Sonderheft
19. Landau: Verlag Empirische Pädagogik, 2013. 288
pp. ISBN-13: 978-3-94 1320-97-0)***

Salánki Ágnes

E-mail: salanki.agnes@btk.ppke.hu

Drahota-Szabó Erzsébet Németországban megjelent munkájának a közép-pontjában a kultúraspecifikus nyelvi elemek állnak, azaz a reáliák, amelyeknek nemcsak a fordításelmélet, de a fordítás gyakorlata szempontjából is nagy relevanciája van, annál is inkább, mert a fordítást ma már nemcsak mint nyelvi transzfert fogjuk fel, hanem mint kulturális transzfert is. A reáliák átültetése a fordítás örök dilemmáját érinti, azaz az idegenítő fordítás [Verfremdung; foreignizing translation; source language oriented translation] és a honosító fordítás [Domestikation; domesticating translation; target language oriented translation] közötti választás kérdését (10).

A könyv elméleti fejezetekkel kezdődik [I. Theoretischer Hintergrund 17–50], amelyekben a szerző először is tisztázza a „reália” terminus fogalmát. A hazai és a nemzetközi szakirodalomra hivatkozva több terminusra és szűkebb, valamint tágabb definícióra reflektál, kritikus szemmel. A szerző maga egy tág reáliafelfogást képvisel, s nemcsak a kultúraspecifikus ételek, népviseletek, pénzek, ünnepek stb. neveit sorolja ide, hanem minden olyan nyelvi elemet, amely az adott kultúrával szorosan összefügg, s így a kulturális csoport tagjaiban nemcsak azonos denotatív jelentéssel bír, hanem ha nem is azonos, de hasonló konnotációkkal is (23–24). Tág reáliafelfogásával kompatibilis a kultúrafelfogása is. A kultúra és a nyelv szoros, kölcsönös viszonyából kiindulva azt az álláspontot képviseli, miszerint a kultúra makrodiskurzusként fogható fel (27), illetve a kultúrában mint emlékeztetőben az intertextualitásnak koherenciaképző szerepe van (29). A továbbiakban ismertet néhány intertextualitás-koncepciót, azzal a céllal, hogy a reáliákat (mint pl. *kutyanyelves takarékpersely; szaloncukorka; Kádár, apró, dögei*) mint intertextuális elemeket ebben az összefüggésben is elhelyezze (37 kk.).

A könyv következő nagy fejezete már a reáliák fordítási kérdéseivel foglalkozik [II. Realien und Übersetzung 53–91], először bemutatja a reáliák funkcióit, ami a fordítási művelet kiválasztásában igen lényeges szerepet játszik. Igen fontosnak tartom az ekvivalencia kérdését részletező fejezetet (56 kk.), hiszen ez a fordítástudomány rendkívül vitatott kérdése. Ennek a fejezetnek az értéke véleményem szerint az, hogy nemcsak különböző ekvivalenciafelfogásokat és ekvivalenciátípusokat ismerhetünk meg, hanem a szerző a magyar kortárs szépirodalomból vett szövegpéldákkal és azok német fordításaival szemlélteti is

ezeket, azaz például azt, mit értsünk konnotatív vagy pragmatikai ekvivalencia alatt, melyek azok a jelentések, amelyek átültetésére a fordításban törekszünk.

Mivel a reáliák fordításánál nemcsak a denotatív jelentés, hanem a konnotációk átültetése is igen releváns, ezért a szerző külön fejezetet szentel a kétféle jelentésnek (73 kk.). A reáliák konnotációinak – joggal – döntő jelentőséget tulajdonít, ezért a továbbiakban a mentális lexikonról olvashatunk (83 kk.). Itt különösen a kulturális és az enciklopédikus háló szerepét emeli ki. A reáliák ugyanis a kulturális csoport tagjaiban messzemenően hasonló konnotációkkal bírnak, a kulturális közösség tagjainak asszociációs hálójában messzemenően hasonló helyet foglalnak el.

A könyv következő nagy fejezetében [III. Übersetzungsverfahren 95–167] a szerző azokat a fordítási műveleteket mutatja be igen részletesen, amelyekkel a reáliák átültethetők. Noha a fordítási műveleteket több szakirodalom tartalmazza, a munkának ezt a részét mégis igen értékesnek ítélem, mégpedig két szempontból is. Egyrészt azért, mert a szerző megpróbál „rendet tenni” a vonatkozó szakirodalomban, azaz saját tipológiával dolgozik ugyan, de reflektál a műveleteknek már meglévő felosztásaira, értelmezéseire, kritikus szemmel állást foglal, s érvel a saját felosztása és értelmezése mellett. Másrészt azért is értékes ez a fejezet, mert az érvelést sok szövegpélda teszi világossá, magyar–német fordítási irányban. Ezeken keresztül megismerhetjük, milyen lehetőségei vannak például az átvételnek, a megközelítő fordításnak [annähernde Übersetzung], mit ért a szerző ekvivalenssel történő fordítás [Äquivalenten-Übersetzung], leíró-magyarázó fordítás [beschreibende/erläuternde Übersetzung], explikáció, adaptáció és utánpótlás [Nachdichtung] alatt. A szövegpéldák elemzésével rávilágít arra, hogy az egyes fordítási műveletek mely jelentéseket közvetítik, milyen ekvivalencia elérését célozzák, illetve milyen fordítási és recepciós veszteségek keletkezhetnek. A fordítási műveletek bemutatásánál azt is kifejti, hogy ezek a honosító, vagy inkább az idegenítő fordítási stratégia szolgálatában állnak.

A IV. fejezetet az ún. reália-frazeologizmusoknak [Realien-Phraseologismen 171–263] szenteli. A téma azért igen aktuális, mert a frazeologizmusok helye a reáliákon belül vitatott. A szerző azt az álláspontot képviseli, hogy ha a reáliákat kultúraspecifikus nyelvi jelekként fogjuk fel, akkor a kulturálisan kötött frazeologizmusoknak is helyet kell adnunk a reáliák között. Itt is megismerhetjük a szakirodalom álláspontját, melyek egyrészt a szerző álláspontja ellen szólnak, másrészt viszont az ő véleményét támasztják alá.

Ezt követően a reália-frazeologizmusok elhatárolásának módszereit ismerhetjük meg: a szerző elsősorban a kontrasztív frazeológia által megkülönböztetett ekvivalencia-típusokra támaszkodik.

A következő fejezetben a nem-kultúraspecifikus frazeologizmusok csoportjait [Typen der Phraseologismen ohne Kulturspezifika 194–204] mutatja be, igen szisztematikusan, sok példával. Nem sorol a reáliák közé például olyan frazeologizmusokat, amelyeknek a célnyelvben messzemenően teljes ekvivalense van, hiszen ezek vagy a Bibliából erednek, vagy Ezópus meséiből, vagy átvételek, illetve nem sorolja a kultúraspecifikus frazeologizmusok közé azokat a messzemenően teljes vagy részleges megfeleléseket sem, amelyeknek a képi háttere csaknem azonos (pl. *fennhordja az orrát vki* – *die Nase hoch tragen*; két

tűz közé kerül vki – zwischen zwei Feuer geraten; Ajándék lónak ne nézd a fogát! – Einem geschenkten Gaul schaut man nicht ins Maul.). A fejezetet részösszegzés zárja, ahol szövegpéldák elemzésével is összeköti az elméleti fejtegetéseit a fordítási gyakorlattal (például két szövegbe épített közmondással: Új seprő jól seper. – Neue Besen kehren gut.). Miután megismertük a nem-kultúraspecifikus frazeologizmusok fajtáit, hasonló szisztematikussággal rátér a szerző az általa reália-frazeologizmusoknak nevezett nyelvi egységekre (205–214). Olyan frazeologizmusokat sorol ide, amelyek szűkebb értelemben vett reáliát tartalmaznak (pl. Több is veszett Mohácsnál!; Meghalt Mátyás király, oda az igazság.; egy fabatkát sem ér valami); amelyeknek kultúrtörténeti háttere van (pl. nem teszi ki az ablakába vki vmit; nem enged a negyvennyolcból vki); amelyek a magyar irodalomból származnak (pl. föl-földobott kő); amelyeknek nincs a célnyelvben megfelelőjük (pl. Dögljön meg a szomszéd tehene is!; nem erőszak a disznótor); amelyek nyelvi játékot tartalmaznak (pl. összekeveri a Gizikét a gözekével); amelyeknek specifikus metaforizációs háttere van (pl. Vén darázs is megdongja a mézeskörtét.; tudja vki, mitől döglök a légy; a szarva közt keresi a tőgyit vki).

Miután az olvasó megismerte a reália-frazeologizmusok csoportjait, a könyv a frazeológiai fordításelemzés és -kritika módszertani alapjainak tárgyalásával folytatódik (215 kk.): fordítási stratégiákról és fordítási műveletekről olvashatunk. Igen fontosnak tartom a frazeologizmusok fordítási relevanciájára vonatkozó fejezetet, hiszen ez a további szövegelemzések alapja. A fordítási relevancia fajtáiból kiindulva a szerző először a frazeologizmusok kvantitatív fordítási relevanciájával foglalkozik, a szöveg mikro- és makroszintjén (223 kk.). A kvalitatív fordítási relevancián belül először olyan szövegeket elemez, amelyekben a reália-frazeologizmusoknak stilisztikai fordítási relevanciája van (pl. hány vki, mint a lakodalmass kutya – kotzen wie ein Reiher; 229). A fejezet nem csupán szövegpéldák felsorakoztatása, hanem a szerző a szövegeket arra használja, hogy bemutassa, milyen fordítási műveletek állnak rendelkezésre ahhoz, hogy azt a fordítási relevanciát, amellyel a frazeologizmus a forrásnyelvi szövegben bír, a célnyelvi szövegbe is átültessük. Láthatjuk, hogy az adaptáció mellett az utánköltés és a szó szerinti fordítás is ekvivalens fordítást eredményezhet. A kvalitatív frazeológiai relevancia következő fajtáját, a pragmatikai fordítási relevanciát, hasonlóképpen mutatja be, azaz szövegpéldák elemzésével, a fordítási műveletek szerint (236 kk.).

A következő fejezet számomra a könyv egyik legérdekesebb része: itt a szerző a kvalitatív fordítási relevancia harmadik fajtáját, a szövegnyelvészeti fordítási relevanciát mutatja be [textlinguistische Relevanz 241 kk.]. Egy példát kiemelve: a csillagokat lát vki ('nagy fájdalmat érez') frazeologizmusnak a németben van megfelelője: Sterne sehen. Ha azonban a magyar forrásnyelvi szövegben a magyar frazeologizmus egy nyelvi játék alapja, mert Gárdonyi Géza „Egri csillagok” című művét idézi fel az emlékezetünkben, akkor a fordítás lehetséges ugyan, de a célnyelvi olvasónál recepciók veszteségek keletkeznek (241).

A literalizációs játékokra vonatkozó fejezet (245 kk.) megintcsak igen tanulságos: itt a szerző azt elemzi, hogyan strukturálják a frazeologizmusok a kettős aktualizálással [doppelte Aktualisierung], a duális kódolással [duale Kodierung] a szöveget. Arról van itt szó, hogyan válnak a frazeologizmusok szövegstruktúrá-

ló elemekké, ha a frazeológiai olvasatok mellett a szó szerinti olvasatok is jelen vannak a szövegben. Itt a következő (szövegbe ágyazott) frazeologizmusok fordításáról olvashatunk: *törököt fog vki vkivel; Nem őriztünk együtt disznót!; madarat lehet fogatni vkivel; rosszul áll a szénája vkinek; felkapja a vizet vki.*

A fejezetet összehasonlító szövegelemzés zárja, amely azért rendkívül értékes, mert az elemzett szövegpéldák egyértelműen mutatják, hogy a frazeologizmusok fordításánál nem a frazeologizmus maga a döntő, hanem az adott szövegben betöltött szerepe. A szerző a következő három frazeologizmus fordítását elemzi két-két szövegbe ágyazva: *megváltozott a leányzó fekvése; nem enged a negyvennyolcból* és *Ami késik, nem múlik*. Az utolsó frazeologizmus fordításánál megismerhetjük Mora Terézia fordítói döntésének hátterét is, ami igen tanulságos a recepció és a produkció nézőpont összevetése szempontjából (258).

A könyv frazeologizmusokkal foglalkozó fejezetét összefoglalás zárja (260 kk.), ahol a szerző ismételten hangsúlyozza a frazeologizmusoknak – mint miniszövegeknek – a szerepét a kulturális szövegtérben, a reália-frazeologizmusoknak a szoros összefonódását a kultúrával, illetve a frazeológia szerepét a fordítóképzésben.

A könyv záró fejezetében (265 kk.) a szerző összefoglalja az elméleti fejtegetések és a szövegelemzések legfontosabb pontjait, tanulságait. Kiemeli, hogy a reáliák – így tehát a reália-frazeologizmusok is – kettős erővel hatnak: hozzájárulnak az adott szöveg koherenciájának a megteremtéséhez, és kapcsolatot teremtenek a kulturális szövegtérrel is. Hangsúlyozza továbbá azt is, hogy a fordításon az eredetit nem lehet számon kérni, ugyanakkor (a könyv stílusához igazodva frazeologizmussal élve) lándzsát tör amellett, hogy amennyiben a fordítás nemcsak interlingvális, hanem interkulturális kommunikáció is kíván lenni, akkor a fordításnak – lehetőség szerint – a forráskultúrát kell közvetítenie.

Ajánlom a könyvet minden fordításkutatónak, azoknak természetesen különösen, akik a reáliák átültetését és a frazeologizmusok átültetését vizsgálják. A könyv tudományos igényességgel készült, sok vonatkozó szakirodalomra reflektál. Ugyanakkor érthető a nyelvezete, a stílusa gördülékeny. A fejezetek logikus menetben épülnek egymásra, így a gondolatmenet mindvégig könnyen követhető. Ezért, illetve a szövegelemzések miatt is, messzemenően alkalmas a könyv a fordítói képzésben való felhasználásra is. Érdemes lenne a német célnyelv mellé az angolt is felvenni a vizsgálatokba, illetve a könyvet magyar nyelven is megjelentetni, hogy a könyv még szélesebb körben legyen hozzáférhető, illetve hasznosítható.